

Լուսինե Ղարախանյան
հ.գ.թ., դոցենտ
ԱրՊՀ, ԿԳՄՆ
Արցախ

Անտառագիտություն: Ծագումնաբանական առումով ֆոլկլորի կյանքի կոչած հիմնական անհրաժեշտությունը մարդկանց ինչ-որ բան հաղորդելու կամ ներշնչելու նպատակ ունի, որը, պայմանականորեն ասած նաև միսիոններական էֆեկտներ է ունենում: Այս առումով աղբյուրների հեքիաթները նպաստում են աղբյուրների մատաղ սերնդի մոտ բացասական կարծրատիպերի ձևավորմանը: Ավելին, դրանք գեներացնում են միջէթնիկական կարծրատիպերը: Հողվածում ներկայացվել են մի քանի աղբյուրների հեքիաթներ, որոնց մեջ ազդեցիկ կարծրատիպերի էսկալացիան ակնառու է, մի բան, որն արդեն իսկ սերնդին ապականելու և ապակողմնորոշելու կարճ ճանապարհ է: Ազգայնամոլության սերմանման երկարատև քաղաքականությանը զուգահեռ է ընթանում մանկական գրականության միջոցով թշնամի հայի կերպարի ձևավորումն ու զարգացումը:

Բանայի բառեր- ֆոլկլոր, աղբյուրների հեքիաթ, ազդեցիկ կարծրատիպեր, կարծրատիպերի էսկալացիա, ենթագիտակցական աշխարհ, հոգեկանի ինտեգրացիա, ուղերձ, հաղորդագրություն:

Ծագումնաբանական առումով ֆոլկլորի էությունը կայանում է մարդկանց ինչ-որ բան հաղորդելու կամ ներշնչելու նպատակ ունի, որը, պայմանականորեն ասած, նաև միսիոններական էֆեկտներ է ունենում:

Դարերի ընթացքում ֆոլկլորը, մասնավորապես հեքիաթը, արտահայտել է ազգի Ես-պատկերը և նպաստել ազգի զարգացմանը: Առհասարակ, հեքիաթը և մյուս գեղարվեստական ստեղծագործություններն իրենց նշանակալի ազդեցությունն սկսում են երեխայի շատ վաղ տարիքից: Տարբեր հոգեբանական դպրոցներ ներկայացրել են հեքիաթների իրենց մեկնաբանությունը: Հեքիաթն առանցքային նշանակություն ունի հատկապես երեխաների կյանքում, որոնք ինֆորմացիայի կամ հաղորդագրության փոխանցման յուրատիպ մատրիցաներ են: Ֆոլկլորի, մասնավորապես հեքիաթի մեջ կան ազգային մտածողություն, ազգային ինքնագիտակցություն, հոգեկերտվածքային առանձնահատկություններ: Այս առումով հետաքրքիր ուսումնասիրության նյութ են աղբյուրների հեքիաթները, որոնց մեջ ազդեցիկ կարծրատիպերի էսկալացիան ակնառու է, մի բան, որն արդեն իսկ սերնդին ապականելու և ապակողմնորոշելու կարճ ճանապարհ է:

2015թ. Աղբյուրների Ազգային ժողովի հովանու ներքո անցկացվել է առաջին հանրապետական թատերական փառատունը երեխաների և երիտասարդության համար, որի հիմնական թեման եղել է հայրենասիրությունը: Բեմադրությունների մեծ մասի թեման եղել է Արցախյան պատերազմը, իսկ հիմնական կերպարը՝ թշնամի հայր: Ի դեպ, այս փառատունին հաղթած բեմադրություններից մեկը Շ. Խեյրուլլայի «Իմ թշնամական խաղալիքը» մոնոներկայացումն էր, որի հերոսն Անդրանիկ անունով խաղալիքն է» [2; 5] (Կարապետյան Դ. «Հայի կերպարն արդի աղբյուրների մանկական գրականության մեջ. ընդհանուր ակնարկ»): Ըստ էության, խաղալիքի մեջ փորձ է արվում նսեմացնել այնպիսի մի հզոր կերպար, ինչպիսին գորավար Անդրանիկն է, և ով ժամանակին թուրքերի մոտ ահ ու սարսափ էր տարածում: Հայի կերպարի այսպիսի թշնամացումը հիմքում ունի խորը անհանդուրժողականության, հիսթերիայի հասնող ազդեցիկ հոգեբանական ինքնապաշտպանություն: Հայի՝ որպես թշնամու կերպարի ծայրահեղ վարկաբեկման օրինակներ են «Հեքիաթ Իլիամի մասին», «Վատ հարևան», «Անմեղ կինը» հեքիաթներ: [2; 5] Մովորաբար իրողությունը հեքիաթում երեխային ներկայացվում է փոխաբերությունների լեզվով: Դա երեխային թույլ էր տալիս հասկանալ իր արարքի իմաստը, նկատել սխալները, ինչպես նաև սովորել, թե ինչպիսի այլընտրանքային ճանապարհով կարելի է լուծել ծառայած խնդիրը, իսկ ահա աղբյուրների հեքիաթներում ամեն ինչ արվում է ուղիղ ու բաց ճանապարհով: Ավելին, մանկական աֆեկտիվ երևակայությունն առաջանում է բացասական հուզական ապրումների հետ

կապված: «Սկզբում բացասական էմոցիոնալ ապրումները երեխաների մոտ պայմանականորեն արտահայտվում են լաված կամ դիտած հեքիաթների հերոսների մեջ: Դրանից հետո երեխան սկսում է երևակայության միջոցով կառուցել այնպիսի իրադրություններ, որոնց շնորհիվ նա ազատվում է իր «Ես»-ի սպառնալիքներից»: [1; 38]

«Հեքիաթ Բլիամի մասին» մանկական ստեղծագործության հերոսը՝ Բլիամը, դրական որակների մարմնացում է, իսկ գործող հայ հերոսի կերպարը մատուցվում ու սիմվոլացվում է անհավատության ու դաժանության հետ: Բլիամը դառնում է սեփական էթնիկ հանրության դրական կարծրատիպերի մարմնավորում, որով, ըստ էության, սկսվում է կերակրվել ադրբեջանցի մատաղ սերնդի ինքնությունը: Ազնիվ ու տաղանդավոր Բլիամի կերպարը հակադրվում է հայի դաժան կերպարին, որով փոքրիկ ադրբեջանցին սկսում է ճանաչել ինքն իրեն ու հարևաններին: Չգիտես ինչու, ադրբեջանական մանկագիր Գյուլգար Իբրահիմովայի մտքի փայլատակումներն անմիջապես առնչվում են հային, հայի կերպարին ու հայի մտածողությանը, ու կրկին ձևավորում են բացասական կարծրատիպեր: «Բլիամի և Ֆարիզի հեքիաթը» ստեղծագործության մեջ ևս Բլիամը անմեղության ու բարության, աշխատասիրության ու արդարամտության մարմնավորում է: Բայց ահա, չգիտես ինչու, ազգությամբ ռուս Ստեփանն ու հայագգի Վալոդն անխղճորեն խաթարում են նրա անխոռվ անդորրն ու հանգիստը: Այստեղ զարմանալի է, թե ինչու Գյուլգար Իբրահիմովան բացասական կարծրատիպեր է ձևավորել նաև ռուսների նկատմամբ՝ կրկին նպաստելով երեխաների մոտ ենթագիտակցորեն կանխատրամադրված դիրքորոշումների ձևավորմանը, որի հիմքում կրկին ասելությունն ու թշնամանքն են, զգուշությունն ու կասկածատությունը, որակներ, որոնք ներոզային ֆոն են ստեղծում անմեղ մանկությունն ապրող երեխաների հոգեկան աշխարհում:

«Մի օր ռուսներն ու հայերը միավորվելով՝ հարձակվում են խաղաղ բնակչության վրա ու անխնա կոտորում ադրբեջանցիներին: Ջարդերի թեժ պահին Բլիամը, ով դարբին է, գտնվում է իր դարբնոցում, ուր հանկարծակիորեն ներխուժում են իր նախկին ընկերները: Նրանք դաժանաբար հանգուցալուծման են հասցնում սկսած ջարդերը և սպանում Բլիամին: Հեքիաթն առավել հետաքրքիր դարձնելու համար նկարագրվում է նաև Բլիամի սիրո գեղեցիկ պատմությունը, որը դժբախտ ավարտ է ունենում կատարված «վայրագությունների» արդյունքում» [2; 7] (թարգմանությունը՝ Դիանա Կարապետյանի): Այս հեքիաթում հայերին և ռուսներին վերագրվում է դավաճանության որակը, մի բան, որ հոգեբանության լեզվով կոչվում է ատրիբուցիայի պաշտպանական մեխանիզմ. ես դիմացինին եմ վերագրում այն, ինչն իրականում իմն է: Երեխան ուժեղ ապրումակցում և խորը նույնականացում ունի հեքիաթի ամբողջ ընթացքի ու առանձին հերոսների հետ, ինչի արդյունքում ձևավորվում է նրա գեր-եսը, նորմերի ու արժեքների համակարգը: «Հեքիաթը հնարավորություն է ընձեռում մտնել «կյանքի ներսը», «վերապրել մի կտոր կյանք»: Այդ ապրումների պրոցոսում ստեղծվում են որոշակի հարաբերություններ և բարոյական գնահատականներ, որոնք երեխայի համար կարևոր «պարտավորիչ ուժ» են ներկայացնում, քան հաղորդվող ու յուրացվող գնահատականները» [3; 7-26]:

Դիանա Կարապետյանը թարգմանել է նաև «Վատ հարևան» հեքիաթը, որում նույնպես թշնամու կերպարում ներկայացված է հայը: Այստեղ ևս հայի կերպարը մարմնավորող Վարդանը ներկայացվում է խաբեբայի, գողի, ստախոսի, արժեքներից զուրկ մարդու և մի շարք այլ բացասական որակների համատեքստում: Վարդանի բացասական կերպարին հակադրվում է հեքիաթի մյուս դրական կերպարը՝ ադրբեջանցի Ռովշանը: Նախանձի և ատելության այրող զգացումն ի վերջո դրդում է Վարդանին ճանապարհորդության ժամանակ ոչ միայն խաբել ու թալանել Ռովշանին, այլև առանց խղճի խայթի նրան նետել ջրհորը: Լավ է, որ Գյուլգար Իբրահիմովայի միտքն այստեղ փայլատակում է, և հեքիաթը ունենում է դրական ավարտ. Ռովշանի սիրեցյալը փրկում է նրան: Հեքիաթի կոնկրետ սյուժեն և գործողությունների դրամատիկացված պատկերը նպաստում են, որպեսզի երեխան մտնի երևակայական հանգամանքների ոլորտ և սկսի մտովի ապրումակցել հեքիաթի հերոսներին: Ռովշանին ապրումակցելով՝ նրա մոտ արմատավորվում է ատելության զգացումը Վարդանի ու Վարդանի նմանների նկատմամբ:

Ռովշանի, Բլիամի կերպարների միջոցով շեշտվում է սեփական խմբի ընդհանրական դիմագիծը, գծագրվում դրական երանգավորումներով, ինչը հիվանդագին երանգներ ունի և բացասաբար է անդրադառնում ադրբեջանցի երեխաների էս և մենք համակարգերի վրա: Բոլոր երեք ստեղծագործություններում առկա են հայերի նկատմամբ արտահայտված ագրեսիվ կարծրատիպեր, որոնք ուժեղացնում են ադրբեջանցի երեխաների նախապաշարվածությունը: Հայի

կերպարն արդեն դառնում է ադրբեջանցի երեխաների ինքնագիտակցության բաղադրամաս, հիշողություն, կարծրատիպ, ինչը հաստատում է որոշակի արժեքներ: Այսպիսի հեքիաթներով ոչ թե հայրենասիրություն է քարոզվում, այլ տեղի է ունենում ազրեսիվ կարծրատիպերի էսկալացիա, ինչն անհնար է դարձնում թշնամանքի թուլացումը:

Վերոբերյալ երկու հեքիաթներում էլ, ինչպես տեսնում ենք, ադրբեջանցիները ներկայացվում են գոհի կարգավիճակում: Եվ սա բնական է, որովհետև ազգային ինքնության կառույց չունեցող, ազգային հիշողություն ու անգիտակցական համակարգ, ազգային ուժեղ ինքնագիտակցությունից զուրկ վիճակագրական հանրային համար գոհի կարգավիճակի ենթագիտակցական որոնումը օրինաչափ և ընդունելի է:

Անհանդուրժողականության ու ազգայացության գաղափարներով է ներծծված նաև «Անմեղ կինը» հեքիաթը: Այստեղ բացասական կարծրատիպը խտացված է հայուհի Միրանույշի կերպարում, ով իր նենգությամբ ու խորամանկությամբ չարաշահում է շահի վստահությունը: Միրանույշին վերագրվում է լրտեսություն, խարդախություն, ըստ որում՝ նա ներկայացվում է որպես Հայաստան աշխարհից ուղարկված: Այսինքն, այստեղ Հայաստանը ևս կարծրատիպացվում է որպես թշնամու երկիր ու թշնամական տարածք: Հոգեբանական պրոյեկցիան բավականին համապարփակ ձևով է արտահայտված ադրբեջանական որոշ հեքիաթներում, որտեղ հայը շրջանառվում է որպես բացասական կերպար: Ազգայնամոլության սերմանման երկարատև քաղաքականությանը զուգահեռ են ընթանում մանկական գրականության միջոցով թշնամի հայի կերպարի ձևավորումն ու զարգացումը:

Այս երեք հեքիաթներն ու հայատյացությամբ ներծծված ժամանակակից ադրբեջանցի մանկագիրների բոլոր ստեղծագործությունները սերնդեսերունդ փոխանցվող բացասական մատրիցաներ են, որոնք խիստ բացասական տեղեկատվական նյութ են պարունակում: Այս երեք հեքիաթներն էլ ինֆորմատիվ են և նպատակին ճիշտ հասնելու գործընթաց ձևավորելու համար կատարում են նախանշված հայատյացության գործառույթը: Անտարակույս, այս երեք հեքիաթների մեջ էլ այս կամ այն չափով արտահայտված են ադրբեջանցիների մտածողությունը, սոցիալական դիրքորոշումներն ու կարծրատիպերը: Մինչդեռ հեքիաթից է սկսվում երեխայի ծանոթությունը ոչ միայն գեղարվեստական աշխարհի, մարդկային փոխհարաբերությունների, այլև շրջապատող աշխարհի հետ ընդհանրապես: Ի վերջո հեքիաթն ուղերձ է երեխայի ենթագիտակցական աշխարհ, որտեղից էլ ծրագրավորվում է նրա հասուն կյանքը: Արդյո՞ք ադրբեջանական այսպիսի հեքիաթները իրենց ստերեոտիպացված լեզվով կարող են նպաստել մատաղ սերնդի առողջ սոցիալականացմանը, և արդյո՞ք հեքիաթը որպես երեխայի զարգացման ամենամատչելի միջոց կարող է այսպիսի պարագաներում կատարել իր գործառույթը:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Բեյբության Ս., Գյումրու Մ.Նալբանդյանի անվան պետական մանկավարժական ինստիտուտ, Դասախոսություններ: Գյումրի 2015 թ. էջ 38:
2. Կարապետյան Դ., Հայի կերպարն արդի ադրբեջանական մանկական գրականության մեջ. ընդհանուր ակնարկ, ԵՊՀ ՈՒԳՀ գիտական հոդվածների ժողովածու, 2015 թ. Տարեկան նստաշրջանի նյութեր, էջ 5
3. Теплов, Б. М. Психологические вопросы художественного воспитания / Б.М. Теплов// Известия АПН РСФСР. – 1947. – вып. II, С. 7—26.

РЕЗЮМЕ
Стереотипный язык азербайджанских сказок
Лусине Караханян

Ключевые слова - фольклор, азербайджанская сказка, агрессивные стереотипы, эскалация стереотипов, подсознательный мир, интеграция психики, призыв, сообщение

С этимологической точки зрения основная необходимость пробуждения фольклора имеет цель сообщить что-то людям или вдохновить их, что, в свою очередь, также имеет миссионерский эффект. В этом смысле азербайджанские сказки способствуют формированию негативных стереотипов среди подрастающего поколения Азербайджана. Более того, они генеризируют межэтнические стереотипы. В статье представлены несколько азербайджанских сказок, в которых очевидна эскалация агрессивных стереотипов, то, что уже является кратчайшим путем осквернения и заблуждения поколения. Наблюдается влияние длительной политики шовинизма в формировании и развитии образа врага-армянина в детской литературе.

SUMMARY
The Stereotyped Language of Azerbaijani Tales
Lusine Karakhanyan

Key words: folklore, Azerbaijani tale, aggressive stereotypes, escalation of stereotypes, subconscious world, psychological integration, allocution, message.

Originally the main necessity survived by folklore has the purpose to inspire or inform something to people which, conditionally, has also missionary effects. In this case Azerbaijani tales support the formation of negative stereotypes among the youngest Azerbaijani generation. Moreover, they generate interethnic stereotypes.

In the article several Azerbaijani tales are presented, in which the escalation of aggressive stereotypes are evident, an event, which is actually a short way to defile and mislead the generation. The long term politics of insinuating nationalism is parallel to the formation and development of enemy Armenian image through children's literature.